

KJJK ainekava põhikoolile	1. Ainevaldkond: sotsiaalsained	2. Õppeaine: ajalugu
3. Kooliaste: II	4. Klass: 5.	5. Tundide arv nädalas: 2
Õppeaine kirjeldus (sh ainespetsiifikast lähtuvad erisused):		
<p>Ajaloo algõpetuse peamine eesmärk on huvi äratamine ajaloo vastu ning ajaloo õppeks tarvilike teadmiste ja oskuste kujundamine. Õppetöös kasutatakse aktiivse tegevuse keskset, arutelu- ja lugudepõhist käsitlust, erinevaid ajalooallikaid ning minevikust jutustavaid pilte, lugusid, filme jne. Õpilased tutvuvad ajaloo põhimõistetega ning kujundatakse ja arendatakse mitmesuguseid oskuseid: ajas orienteerumine, oskus töötada erinevate ajalooallikatega, funktsionaalne lugemis- ja kirjaoskus, küsimuste esitamine ning neile vastamine, informatsiooni hankimine ja selle usaldusväärsuse hindamine, koostööoskus ja loovus, kasutatakse ajalooalast sõnavara. Arutletakse mineviku erinevate esituste ja tõlgenduste üle. Õpitakse kasutama ajatelge ja ajalookaarti ning täitma kontuurkaarti, koostama lühijuttu, teksti põhjal kava. Võimalusel teha õppekäike, osaleda muuseumi- ja arhiivitundides ning kutsuda tunnikülalisi (nii uurijaid kui ka mineviku vahetuid tunnistajaid). Niipalju kui võimalik toetatakse koduloolisele ainekodule.</p> <p>Teemade valiku ja nende sügavusastme valiku üle otsustab õpetaja. Võimalusel vaadelda sündmusi ja isikuid eri ajaperioodidel või läheneda Eesti ajaloole kodukoha ajaloo vaatenurgast. Käesoleva kontseptsiooniga taotletakse kolme peamist eesmärki: toetada ajalooõpetuse nõ lähemalt kaugemale liikumise printsiipi (kodukoha ajaloo tundmine ja kohaliku kultuuripärandi väärtustamine); erinevate õpioskuste kujundamine ning ajalooalaste teadmiste ja pädevuste omandamine; et oleks võimalik õppe korraldamisel leida aineist eri ajastustest viisil, mis toetaks õpilaste huvi ajaloo vastu. 5. klassis ei eeldata süstemaatiliste teadmiste kujunemist. Sama põhimõtet järgitakse ka teadmiste kontrollimisel. Kontrollitakse mitte rohkem kui ühte õpitut teemat korraga.</p>		
Õpitulemused (sh üldpädevused):	Õppesisu:	
<p>Teema „Ajaarvamine ja ajalooallikad“ läbimise järel õpilane:</p> <p>1) kasutab kontekstis aja mõistega seonduvaid sõnu, lühendeid ja fraase <i>sajand, aastatuhat, eKr; pKr; araabia number; Rooma number; ajaloo periodiseerimine</i>;</p> <p>2) jagab ajalugu perioodideks (kujuneb arusaam ajaloolise keskkonna kujunemisest)</p>	<p>5. klassis alustatakse ajalooõpinguid algõpetusest, mille raames õpitakse tundma ajaarvamist ja allikaid, tehakse tutvust ajaloo sündmuste, isikute ja eluoluga minevikus. Käsitatakse valitud näiteid muinas- ja vanaajast, keskajast ning uusajast.</p> <p>Lähtuvalt kasutuses olevatest paralleelsetest õpikutest on võimalik</p>	

esi- ehk muinasaeg, vanaaeg, keskaeg, uusaeg, lähiajalugu

3) kirjeldab mõnda minevikusündmust ja inimeste eluolu minevikus;

4) leiab õpitu põhjal lihtsamaid seoseid;

5) väljendab oma teadmisi nii suuliselt kui ka kirjalikult, koostab kava ja lühijuttu;

6) kasutab ajalookaarti.

7) teab, et mineviku kohta saab teavet ajalooallikatest;

8) töötab lihtsamate allikatega;

9) kasutab kontekstis ajalooallikatega seonduvaid mõisteid: kirjalik allikas, suuline allikas, esemeline allikas.

10) kasutab perekonnaloo uurimisel eritüübilisi allikaid

Teema „Ajaloosündmused, ajaloolised isikud ja eluolu” läbimise järel õpilane:

1) kirjeldab mõnda minevikusündmust, mineviku inimeste eluolu;

2) teab, et inimeste arusaam maailmast sõltub ajaloolisest kontekstist ja inimese sotsiaalsest rollist ühiskonnas

3) kirjeldab joonise abil ajaloolist asulat, toob näiteid, kuidas ühiskonna ja elukeskkonna areng mõjutavad inimeste igapäevaolu

Teema “Eesti 16.-18. sajandi sõdade perioodil”, allteemad “Eluolu uusajal”, “Kool vanal ajal” läbimise järel õpilane:

1) toob näiteid sündmustest ja protsessidest maailma ja Eesti ajaloost. Nimetab ajaloolisi isikuid ja põhjendab nende olulisust kultuuriloos ja toob näiteid inimtegevuse ja looduskeskkonna vastastikusest mõjust minevikus.

2) Toob näiteid, kuidas ühiskonna ja elukeskkonna areng mõjutavad inimeste igapäevaolu

3) Kirjeldab hariduse andmist minevikus, leiab õpitu põhjal lihtsamaid seoseid.

käsitleda 5.klassi kursuses järgmisi teemasid:

1.Milvi Martina Piir “Eesti inimesed ajas”:

1. Sissejuhatus ajaloo teemasse

- Ajalugu on põnev ja kasulik
- Aja mõõtmine
- Ajalooallikad
- Arheoloogia
- Arhiivid ja muuseumid

2. Esiaeg

- Eelajalooline Eesti
- Muinas- Eesti

3. Keskaeg

- Võitlus rüütlitega
- Elu rüütlilinnuses
- Elu kaubalinnas

4. Uusaeg

- Rasked ajad Liivimaal- sõdade periood
- Haridus ja mõtteviis Rootsi võimu ajal
- Vene tsaaririigi koosseisus
- Elu mõisas
- Elu talus
- Rahvuslik ärkamine
- Moodne ühiskond

5. Lähiajalugu

- Eesti Vabariigi loomine
- Elu Eesti vabariigis
- Teine maailmasõda
- Okupeeritud Eesti
- Elu Nõukogude Eestis
- Eesti taasiseseisvumine
- Eesti kaasaja maailmas

Teema “Rahvuslik ärkamisaeg” läbimise järel õpilane:

1) Teab ja nimetab ajaloolisi isikuid ning põhjendab nende olulisust kultuuriloos (J.V. Jannsen, L. Koidula, C.R. Jakobson, J. Hurt)

Kirjeldab tähtsamaid ärkamisaja tähtsamaid sündmusi, nimetab mõnda kodukohaga seotud isikut ja /või sündmust ja/või ajaloomälestist

Teema “Eesti iseseisvumine” läbimise järel õpilane:

Nimetab Eesti iseseisvumisega seotud sündmusi ja isikuid (K. Päts, J. Vilms, K. Konik) ning seostab neid seostab neid Eesti Vabariigi tekkimisega

Teema “Iseseisev Eesti kahe maailmasõja vahel. Eesti ja Teine maailmasõda” läbimise järel õpilane:

1) Teab vabadussõja põhjuseis ja tagajärgi; teab ja oskab selgitada võidupüha tähtsust Eesti kultuuriloos; teab, kes oli Jaan Poska ja põhjendab tema olulisust; selgitab Tartu rahu tähtsust.

2) Kirjeldab üldist eluolu ja kultuuri, toob näiteid

3) Toob näiteid, kuidas Teine maailmasõda mõjutas elu Eestis ; teab, kes olid Stalin, Hitler ning selgitab nende mõju Eesti ajaloole ja toob (võimalusel) näitrid oma perekonnaloost.

Teema “Nõukogude aeg. Iseseisvuse taastamine” läbimise järel õpilane:

1) Iseloomustab erinevatest valdkondadest ENSV eluolu, toob näiteid ja teab mõnda lugu pma perekonnaloost ENSV ajal; teab ja tunneb kodukohaga seotud paiku ja isikuid.

2) Teab, kes oli Lennart Meri, selgitab tema olulisust; teab, mis põhjustel sai võimalikuks Eesti iseseisvuse taastamine; oskab nimetada

2. Milvi Martina Piir „Inimesed ajas“:

mõnda iseseisvuse taastamisega seotud sündmust ja teab mõnda perekonnalugu

Teema „Ajaarvamine“ läbimise järel õpilane:

1) kasutab kontekstis aja mõistega seonduvaid sõnu, lühendeid ja fraase *sajand, aastatuhat, eKr, pKr, araabia number, Rooma number, ajaloo periodiseerimine*;

2) kirjeldab mõnda minevikusündmust ja inimeste eluolu minevikus;

3) leiab õpitu põhjal lihtsamaid seoseid;

4) väljendab oma teadmisi nii suuliselt kui ka kirjalikult, koostab kava ja lühijuttu;

5) kasutab ajalookaarti.

Teema „Ajaloallikad“ läbimise järel õpilane:

1) teab, et mineviku kohta saab teavet ajalooallikatest;

2) töötab lihtsamate allikatega;

3) kasutab kontekstis ajalooallikatega seonduvaid mõisteid: kirjalik allikas, suuline allikas, esemeline allikas.

Teema „Eluolu“ läbimise järel õpilane:

1) kirjeldab mõnda minevikusündmust, mineviku inimeste eluolu;

2) leiab õpitu põhjal lihtsamaid seoseid;

3) väljendab oma teadmisi nii suuliselt kui ka kirjalikult, koostab kava ja lühijuttu;

4) kasutab ajalookaarti.

Teema „Ajaloosündmused ja ajaloolised isikud“ läbimise järel õpilane:

1) kirjeldab mõnda minevikusündmust, inimeste eluolu minevikus;

2) leiab õpitu põhjal lihtsamaid seoseid;

3) väljendab oma teadmisi nii suuliselt kui ka kirjalikult, koostab kava ja lühijuttu;

4) kasutab ajalookaarti

1. Ajalugu on põnev ja kasulik

2. Aja mõõtmine

3. Ajaloallikad

4. Arheoloogia

5. Arhiivid ja muuseumid

6. Eelajaloolone aeg. Mägilane Ötzi

7. Vana- Egiptus. Ehitusmeister Imhotep

8. Vana- Kreeka. Kirjanik Aristophanes

9. Vana- Rooma. Väejuht Julius Caesar

10. Elu Pompeis. Preestrinna Eumachia

11. Ristiusu teke. Jeesus Kristus

12. Bütsantsi keisririik. Keisrinna Theodora

13. Kloostrite asutamine. Munk Benedictus

14. Islami tekkimine. Prohvet Muhamed

15. Frangi riik. Rüütel Roland

16. Viikingite retked. Norra kuningas Olaf Tryggvason

17. Vana- vene riik. Suurvürst Jaroslav Tark

18. Ristisõjad. Sultan Saladin

19. Reisid kaugetele maadele. Marco Polo

20. Eestlaste muistne vabadusvõitlus. Kroonikakirjutaja Henrik

21. Saja-aastane sõda. Prantsusmaa rahvuskangelane Jeanne d'Arc

22. Kaubandus ja linnad. Kaupmees Hans Bouwer

23. Suured maadeavastused. Meresõitja Kolumbus

24. Kunst ja teadus. Leonardo da Vinci

25. Katoliku kiriku lõhenemine. Jutlustaja Martin Luther

26. Haridus levik. Kooliõpetaja Forselius

ÜLDPÄDEVUSED:

- 1. kultuuri- ja väärtuspädevus*
- 2. sotsiaalne ja kodanikupädevus*
- 3. enesemääratluspädevus*
- 4. õpipädevus*
- 5. matemaatika-, loodusteaduste ja tehnoloogiaalane*
- 6. ettevõtlikkuspädevus*
- 7. digipädevus*

27. Venemaa tugevnemine. Tsaar Peeter Suur
28. Tehnika areng. Leiutaja James Watt
29. Prantsuse revolutsioon. Kuninganna Marie Antoinette
30. Prantsusmaa vallutused. Keiser Napoleon
31. Arstiteaduse edusammud. Halastajaõde Florence Nightingale
32. Ameerika Ühendriigid. President Abraham Lincoln
33. Eesti rahvuslik ärkamisaeg. Luuletaja Lydia Koidula
34. Vene tsaaririigi lõpp. Tsaar Nikolai II
35. Eesti vabariigi loomine. President Konstantin Päts
36. Naise rolli muutumine. Moekunstmik Coco Chanel
37. teaduse areng. Füüsik Albert Einstein
38. Teine maailmasõda. Diktaator Hitler
39. Kommunism Nõukogude Liidus. Diktaator Stalin
40. Elu Nõukogude Eestis. Sportlane Heino Lipp
41. Heaoluühiskond. Popstaar John Lennon
42. Suhtumine lastesse muutub. Kirjanik Astrid Lindgren
43. Eesti taasiseseisvumine. President Lennart Meri
44. Maailm tänapäeval. Ema Teresa

Põhimõisted:

1. Milvi Martina Piir "Eesti inimesed ajas":

1. Sissejuhatus ajaloo teemasse

- Ajalugu on põnev ja kasulik-
Ajalugu, ajalooline aeg, fakt
- Aja mõõtmine
Kalender, dateerimine, eKr, pKr, ajatelg, periodiseerimine, sajand ,aastatuhat
- Ajalooallikad-
Ajalooallikad, dešifreerimine, kroonika, suulised, kirjalikud, esemelised ja audiovisuaalsed allikad
- Arheoloogia-
Eelajalooline aeg, muistis, arheoloogia, kultuurkiht
- Arhiivid ja muuseumid-
Arhiiv, arhivaar, etnoloogia, muuseum

2. Esiaeg

- Eelajalooline Eesti-
Ader, kalme, keraamika, pronks, kiviaeg, pronksiaeg, rauaaeg, korilus, kütmine
- Muinas- Eesti-
Sepp, viiking

3. Keskaeg

- Võitlus rüütlitega-
Kristlus, Liivimaa, ordu, piibel, piiskop, rüütel, turvis, muistne vabadusvõitlus
- Elu rüütlinnuses-
Kirik, vapp
- Elu kaubalinnas-
Raad, gild, tsunft, koge, meister, sell, testament, raekoda, linnaõigus

4. Uusaeg

- Rasked ajad Liivimaal- sõdade periood-
Aadel(kond), pastor, provints, katk
- Haridus ja mõtteviis Rootsi võimu ajal-
Ebausk, seminar
- Vene tsaaririigi koosseisus-
Tsaar, valgustus, baltisakslased
- Elu mõisas-
Akadeemia, akadeemik, häärber
- Elu talus-
pärisorjus
- Rahvuslik ärkamine-
Eepos, rahvuslik ärkamisaeg
- Moodne ühiskond-
kodanlus

5. Lähiajalugu

- Eesti Vabariigi loomine- Venesatama, esimene maailmasõda, kommunistid, manifest, vabadussõda, Eesti Päästekomitee
- Elu Eesti Vabariigis- Demokraatia, põhiseadus, rahvusteadused
- Teine maailmasõda- Diktaator, küüditamine, okupatsioon, MRP
- Okupeeritud Eesti- Eesti Nõukogude Sotsialistlik Vabariik, kolhoos, propaganda, väliseestlased, küüditamine
- Elu Nõukogude Eestis
- Eesti taasiseseisvumine Balti kett, laulev revolutsioon, taasiseseisvumine
- Eesti kaasaja maailmas- Globaliseerumine, infoühiskond

2. Milvi Martina Piir „Inimesed ajas“:

1. Ajalugu on põnev ja kasulik-

Ajalugu, ajalooline aeg, fakt

2. Aja mõõtmine-

Kalender, dateerimine, eKr, pKr, ajatelg

3. Ajalooallikad-

Ajalooallikad, dešifreerimine, kroonika, suulised, kirjalikud, esemelised ja audiovisuaalsed allikad

4. Arheoloogia-

Eelajalooline aeg, muistis, arheoloogia, kultuurkiht

5. Arhiivid ja muuseumid-

Arhiiv, muuseum

6. Eelajaloolone aeg. Mägilane Ötzi-

Neandertallased, muumia, kiviaeg, pronksiaeg, rauaaeg, korilus, küttimine

7. Vana- Egiptus. Ehitusmeister Imhotep-

Jumalad, templid, preestrid, vaarao, püramiid

8. Vana- Kreeka. Kirjanik Aristophanes-

Linnriik, demokraatia, kodanik, ori, tragöödia, komöödia

9. Vana- Rooma. Väejuht Julius Caesar-

Vabariik, provints, senat, triumf, keiser

10. Elu Pompeis. Preestrinna Eumachia
11. Ristiusu teke. Jeesus Kristus-
Evangeelium, kristlased, piibel
12. Bütsantsi keisririik. Keisrinna Theodora-
Koodeks, mosaiik, tseremoonia
13. Kloostrite asutamine. Munk Benedictus-
Erak, klooster, munk, ninn, pühak, kirik, paavst, patriarh
14. Islami tekkimine. Prohvet Muhamed-
Oaas, beduiinid, islam, moslem, koraan, mošee, mulla, imaam
15. Frangi riik. Rüütel Roland-
Rüütel, rüütliturniir, turvis, kannupoiss, linnus, maurid
16. Viikingite retked. Norra kuningas Olaf Tryggvason
Viiking, saaga, müüt
17. Vana- vene riik. Suurvürst Jaroslav Tark-
Papp, suurvürst, varjaagid
18. Ristisõjad. Sultan Saladin-
Ristisõda, kaliif
19. Reisid kaugetele maadele. Marco Polo-
Doodž, khaan, Siiditee, vürtsid
20. Eestlaste muistne vabadusvõitlus. Kroonikakirjutaja Henrik-
Kroonika, Liivimaa, muistne vabadusvõitlus
21. Saja-aastane sõda. Prantsusmaa rahvuskangelane Jeanne d'Arc-
Must surm, kroonimine
22. Kaubandus ja linnad. Kaupmees Hans Bower-
Koge, gild, meister, sell, õpipoiss, tsunft
23. Suured maadeavastused. Meresõitja Kolumbus-
Gloobus, indiaanlased, vrakk, koloonia, pärismaalased
24. Kunst ja teadus. Leonardo da Vinci-
Klassikaline kultuur, autoportree, perspektiiv, proportsioon
25. Katoliku kiriku lõhenemine. Jutlustaja Martin Luther-
Jutlus, luterlus, katekismus, pastor

26. Haridus levik. Kooliõpetaja Forselius-Akadeemia, köster, seminar
27. Venemaa tugevnemine. Tsaar Peeter Suur-Bojaar, tsaar
28. Tehnika areng. Leiutaja James Watt-Tööjaotus, patent, aurik
29. Prantsuse revolutsioon. Kuninganna Marie Antoinette-Revolutsioon, terror, deklaratsioon
30. Prantsusmaa vallutused. Keiser Napoleon-diktaator
31. Arstiteaduse edusammud. Halastajaõde Florence Nightingale-Konventsioon, Punane Rist
32. Ameerika Ühendriigid. President Abraham Lincoln-Osariigid, president
33. Eesti rahvuslik ärkamisaeg. Luuletaja Lydia Koidula-Eesti rahvuslik ärkamisaeg
34. Vene tsaaririigi lõpp. Tsaar Nikolai II-Kommunistid, streik, Esimene maailmasõda
35. Eesti vabariigi loomine. President Konstantin Päts-Vabadussõda, okupatsioon
36. Naise rolli muutumine. Moekunstmik Coco Chanel-feminism
37. Teaduse areng. Füüsik Albert Einstein-Teooria, absoluutne, relatiivne
38. Teine maailmasõda. Diktaator Hitler-Natsionaalsotsialism ehk natsism, holokaust, sõjaroimar
39. Kommunism Nõukogude Liidus. Diktaator Stalin-Kommunism, kolhoos, isikukultus, küüditamine, MRP
40. Elu Nõukogude Eestis. Sportlane Heino Lipp-ENSV, metsavennad, küüditamine
41. Heaoluühiskond. Popstaar John Lennon-

Euroopa Liit, heaoluühiskond

42. Suhtumine lastesse muutub. Kirjanik Astrid Lindgren-

Avalik arvamus

43. Eesti taasiseseisvumine. President Lennart Meri-

Balti Kett, laulev revolutsioon, NATO, taasiseseisvumine

44. Maailm tänapäeval. Ema Teresa-

Globaliseerumine, slumm, humanitaarabi

Praktilised tööd ja lõiming kooliüritustega/õppeainetega:

- 1) Matemaatika- aja mõõtmine, arvtelje koostamine, sajandite määramine, arvutamine- kui palju aega on sündmusest möödunud? Statistiliste andmete analüüs Eesti rahvaarvu muutuste kohta.
- 2) Muusikaõpetus- regivärsiline rahvalaul. Keskaja muusika kuulamine. Eesti Vabariigi riigihümn- kuulamine ja kaasalaulmine.
- 3) Kunst- ehituskunst, maalid ajalooallikana. Rehielamu ja /või mõisakompleksi joonistamine. Kunst rahatahtedel.
- 4) Eesti keel- muistendid, vanasõnad. Katkendi lugemine Henriku "Liivimaa kroonikast" jt. raamatutest. Lühijutu koostamine. Kirjaliku ja suulise eneseväljendusoskuse arendamine. Küsimuste moodustamine ja vastamine.
- 5) Kirjandus- legendid ja lood erinevatest ajaloolistest isikutest, näiteks Karl XII ja Peeter I- st.
- 6) Loodusõpetus/ geograafia- kontuurkaardi täitmine, kaardile legendi koostamine. Ajaloo atlase kasutamine. Eesti haldusjaotuse muutumine aja jooksul. Eesti keskaegsete linnade ja hansalinnade märkimine kaardile.
- 7) Ühiskonnaõpetus- inimene kui ühiskonna liige ning osaleja ühiskonnaelus.

Võimaluse korral õppekäigud:

- kodukohaga seotud kultuurimälestise juurde. Õppematerjali iga maakonna muinas- ja keskaja kohta leiab "Eesti kultuurilooline õppematerjal": <https://www.eays.edu.ee/%C3%B5ppematerjalid/ajalugu#h.3f41i6c8va5b> (õpetaja valikul jõukohased ülesanded)
- kodukohas või selle läheduses, mis on seotud keskaja temaatikaga.
- Kodukohaga seotud muinasaja asustusega tutvumine (võimalusel **õppekäik**):
- kodukohas või selle läheduses olevasse paika, mis seostub ENSV ajaga. Miks oluline? Mis on tänapäeval roll või tähtsus? Kuidas säilinud? Mis lugusid paiga kohta teatakse? (Tutvumine Rocca-al Mare Vabaõhumuseumis oleva ENSV – aegse majaga.)

Teadmised, oskused ja hoiakud:

Õpilane:

1) kasutab kontekstis aja mõistega seonduvaid sõnu, lühendeid ja fraase *sajand, aastatuhat, eKr, pKr, araabia number, Rooma number, ajaloo periodiseerimine*;

2) teab, et mineviku kohta saab teavet ajalooallikatest, töötab lihtsamate allikatega, kasutab kontekstis ajalooallikatega seonduvaid mõisteid: kirjalik allikas, suuline allikas, esemeline allikas;

3) kirjeldab mõnda minevikusündmust, mineviku inimeste eluolu;

4) leiab õpitu põhjal lihtsamaid seoseid;

5) väljendab oma teadmisi nii suuliselt kui ka kirjalikult, koostab kava ja lühijuttu;

6) kasutab ajalookaarti.

7) teab näiteid kodukoha minevikust ja kultuuripärandist, olulistest inimestest (Kunda kultuur, vanimad asulad Ida- Virumaal Taani hindamisraamatu põhjal jne.)

8) teab, et Eesti ei ole alati olnud iseseisev ning teab olulisi sündmusi ja isikuid Eesti omariikluse kujunemisloos.

9) mõistab, et teadus ja tehnika on pidevas arengus ja mõjutavad inimesi ning ühiskonnaelu.

10) oskab asetada end minevikus elanud inimese olukorda.

11) teab, mis tunnused on iseloomulikud demokraatlikele ja mittedemokraatlikele ühiskonnavormidele ajaloos (Eesti Vabariigi ajaloos valguses)

12) teab, kuidas meditsiin ja inimeste teadmised tervisest on aja jooksul muutunud.

13) teab näiteid, kuidas inimkond on minevikus keskkonda mõjutanud.